

SCHULTHEISZ EMIL: A PEREGRINÁCIÓ ÉS AZ EMIGRÁCIÓ

**A szöveget sajtó alá rendezték a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A XVIII. századi és a XIX. század eleji európai orvosi és az ettől csaknem elválaszthatatlan egyetemi élet egyik igen jellemző vonása a peregrináció.

A diákok nemcsak idegenbe vándoroltak, hanem külföldön is egymásután több egyetemet látogattak. Mind a magyar, mind az orosz diákok két-három, nemegyszer négy egyetemen folytatták tanulmányaikat, míg eljutottak azok befejezéséig. A külföldi egyetemek felkeresése részben szükségszerű volt, mint a magyarországi protestáns diákok esetében. Nem csekély mértékben játszott közre ebben a biztonságos utazási lehetőségeket kínáló, viszonylag békés korban a világlátás, a fokozott megismerés vágya.¹ Részben azonban az esetleges jobb tanulási lehetőségek vonzották a hallgatókat más városok egyetemére. Legtöbbszörre egy-egy nagy tudású, szakmájában híressé vált előadó – általában professzor, de nemritkán csak tudós diák, mint Leydenben éppen a magyar Gyöngyössi Pál, Bolognában az orosz Jurij Dragobizsszkij – készítette arra a diákokat, hogy ne állapodjanak meg végleg egyetlen alma mater kebelében.

A diákok vándorlása két szempontból volt igen jelentős. Egyrészt a bizonyos diszciplínákban kitűnő, és ezért méltán híressé vált fakultások látogatásával tudásukat valóban öregbíthették, másrészt alkalom nyílt új ismeretségek, barátságok szövődésére, melyek nem egyszer döntően hatottak ki a végzett diákok további életére és munkásságára. A régi egyetemi élet monográfiáiból élénk tűnik az a tény, hogy az idegen tengerben mennyire egymásra talált a távol hazájától tanuló magyar és orosz egyetemi ifjúság.

A külföldi egyetemeken végzett magyar orvosok többsége visszatért hazájába, és itt folytatta orvosi tevékenységét. Sokan azonban diplomájuk elnyerése után tanulmányaik színhelyének országában vagy másutt kezdtek meg tudományos munkájukat, és jelentős szerepet töltöttek be Európa szellemi életében.²

E kor másik jellegzetessége az emigráció. A két jelenség – a peregrináció és az emigráció – között szoros összefüggés van, hiszen a külföldön tanuló, és ott egyik egyetemről a másikra vándorló diákok egy része végleg kinnmaradt, amikor is a peregrinációból emigráció lett.

Az emigránsok között azonban nem egy olyan is akadt, aki tanulmányai befejeztével hazatért, hosszabb-rövidebb ideig itthon munkálkodott, és csak bizonyos idő elteltével hagyta el végleg az országot.

Mi volt az oka annak, hogy oly sok kitűnő hazánkfia távozott az országból és vállalt orvosi állást, néha egyéb hivatalt külföldön, jöllehet az orvosok száma itthon oly csekély volt?

A XVIII. század második és a XIX. század első felének hazai társadalmi, politikai és gazdasági viszonyai kétségtelenül nem kedveztek a tudományos életnek. A gyarmati függőség az orvosok szempontjából is rendkívül károsan éreztette hatását. A városok polgárságától eltekintve, a pénztelen földművelő lakosság nem jöhetett számításba pácientúra gyanánt; a szegény értelmiségből, a polgárivadékokból rekrutálódó fiatal orvosok bármennyire is tudatában voltak hivatásuknak, a legegyszerűbb megélhetésre sem tehettek szert, hiszen a falusi lakosságnak nemcsak pénze nem volt orvosra, hanem még igénye is alig.³ Találóa állapította meg az első magyar nyelvű orvosi tankönyv szerzője, Rácz Sámuel, hogy „a német, mivel még eddig német világ volt, magát mindenütt hetykén mutogatta, dicsérte, mindenüvé beszúrta, a magyart ámitotta és annyira vitte, hogy már a magyarnak is német ruhában kellett járnia, ha tudósna akart láttatni. A jó magyar doktor semmit sem ért, ha német ruhában nem járt, avagy ha magyar nevet viselt; így lett Farkas helyett: Wolf; róka helyett: Fuchs; Kiss helyett: Klein; Nagy helyett: Grosz... Adjatok illendő becsületet a magyarnak, akkor fogadom, hogy rövid időn belül elbámultok, annyi léssen a híres magyar tudós”.⁴

De elsősorban a tudományos intézmények és a szükségképpen ezekhez fűződő tudományos élet hiánya készítette a tudományos pályára igyekvőket arra, hogy a szellemi élet külföldi központjaiban keressenek munkalehetőségeket. Például a pozsonyi születésű Segner János András⁵ 1725-től a jénai egyetem hallgatója volt, ahol medicinát és természettudományokat tanult. Főleg a híres matematikus, Hamberger előadásait hallgatta, aki mellett kitűnő matematikussá képezte ki magát. 1730-ban promoveált az orvostudományok doktorává. Jénából hazatért, és előbb szülővárosában, Pozsonyban praktizált, majd Debrecen városa fizikusává választotta. Miután azonban tudományos munkára itthon nem nyílt módja, 1732-ben visszatért Jénába. Itt magántanárrá habilitálták, és már 1733-ban professor extraordinarius lett, 1735-ben pedig az újonnan alapított göttingai egyetem hívta meg. Göttingában Albrecht professzor halála után, 1736-tól hosszú ideig az orvosi fakultás egyetlen rendes tanára volt. Orosz tudományos körökkel is érintkezést tartott fenn; érdemei elismeréséül a pétervári Tudományos Akadémia is beválasztotta tagjai sorába. 1755-ben a hallei egyetem tanára lett.⁶

De nem mindig az anyagi gondok vagy a tiszta tudományos ambíció készítette orvosainkat a kivándorlásra. Néha a hivatalos pályafutás csalódásai, megghiúsult vágyak ösztönöztek emigrációra. Ilyen gondolattal találkozunk a kitűnő tudós, Bugát Pál késői feljegyzéseiben is:

„...nagy reményem volt, hogy concursus útján az ország szemészeti hivatalát megkapom, ámde másé lett a koncz, nekem egyéb nem maradt hátra, mint az akkoron Oroszországba, nevezetesen a kazáni egyetemre meghívott tanárságra recurrálni, mivel azonban boldogult fejedelmünk ki nem bocsát bennünket (engem és Dr. Boros és Pozsonyi barátaimat), ezért honmaradván, hosszú várakozás után egy a többiekhez csak félértékű, jelenleg éppen haldokló tanszéket nyertem”.⁷

Mint Bugát Pál soraiból is kitűnik, a legmagasabb helyeken is felfigyeltek az orvoskivándorlásra, és hol megszorításokkal, hol tilalmakkal akarták elejét venni annak, hogy az ország amúgy is gyér orvosi létszáma végzetesen megfogyatkozzék.

Ez az orvoskivándorlás most már csaknem kizárólag Oroszországba irányul. Az ekkor már Oroszországban működő magyar orvos, Orlay híradásai, a magyar sajtóban sorozatosan megjelenő cikkek példátlan tudományos fellendülésről beszélnek. Az elnyomás e korszakában különösen friss szellő gyanánt hatnak azok az értesülések, melyek szerint Sándor cár szabadelvű újításokat vezetett be, és nyugodtan virulhat a tudomány és művészet. A romantikus őshazakutatók pedig orvosi hivatásuk mellett azért sietnek a nagy orosz birodalomba, hogy a Kaukázusban vagy az Ural mögött megtalálják az egykori haza tárgyi és nyelvi emlékeit. És mindehhez járul az is, hogy a hatalmas arányokban fejlődő Oroszország valóban szívesen fogadta szolgálatába a magyar orvosokat.⁸

Az 1810. április 10-én a megyék számára kiadott 6194. számú 'Emigratio Medico-Chirurgum in Russiam inhibita' című helytartótanácsi rendelet a következőket tartalmazza: „ Legfelsőbb helyen tudomást szerezve arról, hogy az orosz kormány Ausztria örökös tartományaiból orvosi gyakorlatot folytató orvosokat megszerezni, s e célból kivándorlásra rávenni igyekszik, öfelsége elrendelni méltóztatik, hogy az említett örökös tartományaiból a kivándorlás módja általánosan megakadályoztassék, és útlevelek kiállítása ily célból megtagadtassék. Ami a nagyságodnál érdeklődőknek és a vezetése alatt állóknak azzal a hozzáadással adassék tudtul, hogy gondoskodjanak az orosz kivándorlásra vonatkozó tilalomnak nyilvánossághozásától, Kelt Budán...”.⁹

Lényeges eredményt ezzel a rendelettel nem lehetett elérni. A kivándorló útlevel kiállításának megtagadása legfeljebb a kivándorlás legális módját akadályozta meg – a kerülő utakat azonban szabadon hagyta. Nyilván ennek felismerése, valamint a külpolitikai érdekek mérlegelése, barátságtalannak minősülő lépés elkerülésének szándéka arra indította a kormányzatot, hogy a rendeletet még ugyanazon év őszén lényegesen módosítsa.

A Budán 1810. november 14-én kelt 23866. számú helytartótanácsi rendelet már tudtul adja, hogy „Öfelsége a folyó év április 10-én kelt 6194. számú... elhatározását, amely kiváltképpen a sebészeknek Oroszországba való kivándorlását egyszerűen megtiltotta, kegyesen visszavonni s

egyben hozzájárulni méltóztatott, hogy a kérdéses ügy eredeti állapotába visszaállítassék, mindazonáltal a kivándorlás engedélyezését saját magának fenntartja...”.

Az első (1810 áprilisi) intézkedésről Linzbauer így ír: „...Ezen intézvény célja volt: az orvosi személyzetnek mindinkább és inkább érzett hiányán segíteni. A mit a kormány így javítani igyekezett, azt Oroszország nemzetköz-ellenes működései által, hogy ti. a monarchia orvosait kivándorlásra bírta és orosz szolgálatba való lépésre édesgette – megghiúsítá, mit a kormány csak az útlevelek megtagadásával vélt megakadályozni. Különben is a kivándorlási engedély öfelsége közvetlen helybenhagyásától tétetett függővé”.¹⁰

De míg a Martinovics-mozgalom vérbefojtása után, a század végétől kezdve idehaza az országra nehezedő politikai és gazdasági önkény miatt az eddiginél is nagyobb szegénység, elnyomás, jövőtlenség várt a pályája kezdetén álló fiatal orvosokra, addig Oroszországban – egy rövid, de termékeny történelmi közjáték tartalmára – felvillannak a szabadság zsenge, de ígéretes fényei. Egyetemek és főiskolák, tudományos intézmények létesülnek, virágzanak a tudományos társaságok.¹¹ Így hát nem csoda, hogy az élet szava ez esetben is erősebbnek bizonyult a rendeletek szövevényénél. Igaz, hogy – mint Bugát Pál és két orvos barátja esetében is – a tilalom olykor elérte célját, és az önkény tervei nem valósulhattak meg. De a kapcsolatok mind sűrűbbekké, termékenyebbekké váltak, és kultúrtörténetünknek önálló, eredeti fejezetét alkotják.

---

¹ Az orvosi tanulmányok azzal a tudással és tapasztalattal válnak teljessé, melyeket a tanulók tanulmányaik színhelyétől gyakran messze eső, külföldi egyetemekre „vándorolva” szereznek meg. Ez a peregrinatio academica a késő középkorban kezdődik, a reneszánsz idején bontakozik ki teljesen, s a következő századokban sem veszít jelentőségéből. Ld. Schultheisz Emil: *Medicina a reneszánsz egyetemen* (Comm. Hist. Artis Med. 149-157 (1995–1996), 51-53. Uo. továbbvezető irodalom. - A protestánsoknak a katolikus esküformát megtagadó, vallási okból kényszerű peregrinációjára, ill. emigrációjára vonatkozóan ld. Schultheisz Emil – Tardy Lajos: *Fejezetek az orosz–magyar orvosi kapcsolatok múltjából* 1960. 310. (*A továbbiakban: Schultheisz–Tardy*)- A peregrináció csak kutatási formáját illetően ld. Szupp József és Babits Imre utazását „Oroszország megismerése céljából” Akad. Kvtár. Kézirattár, 154. Schedius Lajos levelezése, 29. sz.

² Schultheisz – Tardy i. m. 17-18.

³ Ibid 6.

⁴ A szöveget közli Batizi László 'Vályi András élete és munkái' című kötetében (Bp. 1935. 6.). Rácz Sámuelről ld. még A. G. B. Kovács and Emil Schultheisz: *A Short Summation in Physiology, the first textbook of physiology in Hungary*, in: Schultheisz E. (ed.): *History of Physiology*, 1981. 85. skk.

⁵ Segner János András (1704-1777) különösen a fizika terén tett számos felfedezésével („Segner-kerék”), találmányával és elméleti írásával örököztette meg nevét. Cáfolta az iatromatematikások egyoldalú elméleteit, kijelölte a matematikának mint a medicina segédtudományának a helyét. Ld. Pagel, W.: *Geschichte der Göttinger Med. Schule im 18. Jahrhundert*. Berlin 1875, valamint Jakucs István, *Fizikai Szemle*, 1955. V. 2-3, 65-68.

⁶ Hirsch–Hübotter: *Biogr. Lex. der hervorragenden Ärzte*, Berlin, 1935. V. köt.

⁷ Orvosi Tár, 1848. 234.

---

⁸ Schultheisz–Tardy i. m. 18 skk. A kancellária iratváltását egy magyar orvos Pitzer József útlevelügyében ld. O. Lt. Kanc. oszt. Acta Gen., 1793. 6194.

⁹ Schultheisz–Tardy, uo. A vonatkozó, eddig nem publikált rendeleteket ld. O. Lt. helyt. oszt. dept. pol. in gen. 1810. fons 17, pos. 6, továbbá pos. 38-39. V. ö. még Linzbauer, Codex Sanitaria medicinalis Hungariae. Budae, 1852–1861. Tom. III. 5, 293., 209.

¹⁰ Linzbauer: A magyar korona országainak nemzetközi egészségügye. (Pest, 1868). 51.

¹¹ A magyar szellemi, művészeti élet nem egy kiválósága foglalkozott az Oroszországban való letelepedés gondolatával és közülük jó néhányan valóra is váltották elgondolásukat. Schultheisz – Tardy i. m. 19. és 36., uo. további irodalom.